

Dominika Byczkowska-Owczarek

Ciało i socjologia

Wchodzę na jedno z pierwszych zajęć z socjologii ciała w semestrze. Grupa składa się z około dwudziestu osób różnej płci i pochodzenia kulturowego. Proszę studentów, aby wykonali pewne ćwiczenie. Mają za zadanie opowiedzieć drugiej osobie coś, co umieją robić, a czego ta druga osoba nie umie. Może to być suszenie włosów z użyciem szczytki, jedzenie pałeczkami, parkowanie tyłem, szydełkowanie, wykonanie asany na ćwiczeniach jogi, kozłowanie – cokolwiek, w czym czują się dobrzy. Zanim zaczną opowiadać o tej czynności, proszę ich, aby unieruchomili swoje ręce, np. zapletli je czy na nich usiedli. Niedługo potem zaczynają się dziać ciekawe rzeczy – na poziomie poznawczym, emocjonalnym, interakcyjnym. Najpierw na twarzach studentów pojawiają się uśmiechy, wyrazy zaskoczenia, skrępowania i bezradności. Zaraz potem rozpoczynają się pierwsze próby opowiedzenia o wybranych czynnościach, często ilustrowane – zamiast ruchami rąk – poruszaniem ramion, kiwaniem głową. Zdarza się, że próby te kończą się śmiechem. Czego się dowiadujemy, gdy omawiamy to ćwiczenie? Na przykład tego, że trudno jest mówić o tym, co robimy, bez posiłkowania się ciałem; że unieruchomienie ciała powoduje brak dostępu do wiedzy, którą na co dzień swobodnie dysponujemy; że każde działanie czy to związane z pracą, ze sztuką, ze sportem, czy z czynnościami dnia codziennego jest zakorzenione w naszych ciałach; że nie umiemy oddzielić działania w społecznym kontekście (dbania o wygląd, zdrowie, wykonywania zawodu, jedzenia, praktyk higienicznych...) od ciała.

Książka, którą oferujemy czytelnikom i czytelniczkom, ma na celu zaprezentowanie tej nierozzerwalnej relacji pomiędzy ludzkim ciałem i procesami czy zjawiskami społecznymi. Tak jak studenci, którzy dzięki wspomnianemu ćwiczeniu odkrywają, jak różnorodny i wszechobecny jest aspekt ucieleśnienia naszych działań, tak my odsłaniamy przed czytelnikami i czytelniczkami rozmaite konteksty i sfery życia społecznego, których ludzkie ciało jest od zawsze kluczowym elementem. Opisujemy na wiele sposobów, jak powiązane są wzajemnie ciało i społeczeństwo.

Monografię tę kierujemy zarówno do socjologów, jak i przedstawicieli innych nauk, studentów oraz praktyków pracy nad ciałem i poprzez ciało. Wiedzę zawartą na jej stronach można wykorzystać na rozmaite sposoby. Ponieważ kwestie związane z ciałem są często nieuświadomione, czytelnicy i czytelniczki mogą odnaleźć w nich odniesienie do własnych praktyk, które mniej lub bardziej wpływają na jego

czy jej życie codzienne, zawodowe i prywatne. Treści zawarte w monografii można traktować jako kompendium wiedzy o dorobku socjologii ciała w wybranych przez nas zakresach tematycznych. Zawartość poszczególnych rozdziałów odnosi się do różnych rodzajów wiedzy – koncepcji teoretycznych, zagadnień praktycznych, empirycznych i dorobku dziedzin pokrewnych.

Monografia ta może być z powodzeniem stosowana przez wykładowców prowadzących zajęcia. Dotyczy to zarówno socjologów – książka została przygotowana z myślą o kursie socjologii ciała – jak i przedstawicieli innych dziedzin nauki, np. medycyny, medioznawstwa, ekonomii czy politologii, którzy chcą wzbogacić omawiane na zajęciach kwestie o aspekcie cielesny.

Książka może być także wsparciem dla osób prowadzących badania w różnych dziedzinach wiedzy, naukowe, jak i np. marketingowe. Prezentuje bowiem szeroki wachlarz zagadnień, w tym odnoszących się do wyglądu, opieki zdrowotnej, procesu starzenia się czy równouprawnienia płci. Odwołują się one do wielu aspektów życia codziennego, w których kwestie ludzkiego ciała przekładają się na konkretne działania i wybory, chociażby konsumenckie.

Niewątpliwie zawarte w książce treści mogą być przydatne także dla praktyków rozmaitych dziedzin, np. sportu, gastronomii czy zarządzania kadrami, ponieważ autorki i autor wielokrotnie odwołują się do badań prowadzonych w różnych społecznych kontekstach, a także do ich wyników mogących mieć przełożenie na praktyczne rozwiązania problemów napotykanymi przez klientów czy pracowników.

Przygotowując tę publikację, od samego początku prac skupialiśmy się na takim opisie zawartych w niej zagadnień, aby umożliwić czytelnikom i czytelniczkom wgląd w jak najszerszy zakres omawianych treści. Dlatego też ma ona charakter przeglądowy. Przybliżamy w niej dorobek różnych dziedzin tematycznych w ramach socjologii ciała lub też dziedzin pokrewnych (psychologii, pedagogiki, antropologii, filozofii itp.).

Książka jest też dowodem na to, że pomimo zyskującego na sile w świecie akademickim trendu indywidualizmu współpraca pomiędzy naukowcami ma się dobrze i daje efekty. Pomysł na nią powstał podczas dyskusji na Wirtualnym Seminarium Socjologii Ciała, prowadzonym w ramach działań Sekcji Socjologii Ciała Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Właśnie podczas tych spotkań członkinie i członkowie Sekcji, jej sympatyczki i sympatycy, a także zaproszeni goście prezentowali przygotowywane lub prowadzone projekty badawcze czy opublikowane książki. Dzięki pracom Wirtualnego Seminarium mieliśmy szansę dowiedzieć się więcej na temat różnorodnych zagadnień i tematów podejmowanych przez badaczki, badaczy, teoretyczki i teoretyków oraz osoby zajmujące się ciałem w praktyce. Ten szeroki wachlarz poznanych tematów uświadomił nam, jak bardzo na polskim rynku wydawniczym brakuje publikacji, która gromadziłaby dorobek badawczy socjologii ciała i dziedzin oraz tematów pokrewnych.

Prace nad książką rozpoczęłam od zaproszenia członków i sympatyków Sekcji Socjologii Ciała Polskiego Towarzystwa Socjologicznego do nadsyłania propozycji tematycznych rozdziałów. W odpowiedzi otrzymałam wiele ciekawych propozycji

i choć nie wszystkie finalnie stały się rozdziałami tej książki, pragnę podziękować wszystkim, którzy je wówczas zgłosili. Umożliwiły one przeglądowy opis problematyki ciała w socjologii i naukach pokrewnych. Rozdziały, które stały się częścią tej publikacji, są przygotowane przez specjalistki i specjalistę w zakresie różnorodnych zagadnień związanych z tematyką socjologii ciała. Autorki i autor rozdziałów to osoby od wielu lat zajmujące się prowadzeniem badań nad różnymi aspektami relacji ciało–społeczeństwo, publikujące artykuły i książki dotyczące obecności ciała w naukach społecznych, a także zajmujące się tematyką ciała w praktyce.

Książka mogła się ukazać dzięki finansowaniu ze środków Katedry Socjologii Kultury IS UŁ, Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ, Rektora UŁ oraz Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

Jak czytać tę książkę

Przedmiotem zainteresowania socjologii ciała jest wszystko to, co dzieje się na przecięciu zjawisk społecznych i ciała ludzkiego. Kolejne strony tej monografii pokazują, jak wiele jest wspomnianych miejsc styku procesów społecznych i praktyk ciała ludzkiego¹. Socjologia ciała nie jest subdyscypliną jednorodną, choćby z tego powodu, że uprawiający ją badacze pochodzą z wielu tradycji teoretycznych i metodologicznych. Różne perspektywy patrzenia na ciało w socjologii obejmują postrzeganie go jako tekstu czy rodzaju narracji, ciała przeżywającego i doświadczającego, zapośredniczania i doświadczania przez ciało, ciała jako narzędzia realizacji działań czy ciała jako punktu wyjściowego (i docelowego) tożsamości społecznej. Wszystkie z wymienionych tutaj kategorii omówione są na łamach niniejszej książki w ramach prezentacji badań czy koncepcji teoretycznych.

Autorki i autor rozdziałów tej książki reprezentują różne perspektywy metodologiczne i teoretyczne. Ta różnorodność jest dowodem na to, z jak wielu punktów widzenia można poddawać refleksji oraz badaniom relacje pomiędzy ludzkim ciałem i zjawiskami społecznymi. Zarówno perspektywa naturalistyczna, postmodernistyczna, jak i konstruktywistyczna może być z powodzeniem stosowana przez osoby zainteresowane zagadnieniami socjologii ciała.

Zjawiska cielesne w kontekście społecznym bywają także badane z użyciem rozmaitych metod jakościowych, metod ilościowych oraz metod eksperymentalnych, a także połączenia tych sposobów gromadzenia danych. Badacze zajmujący się tymi zagadnieniami stosują również różne strategie analizy danych. Co ważne, ciało w kontekście społecznym jest zjawiskiem, które potencjalnie może wymykać się

1 Warto wspomnieć, że relacja pomiędzy ciałem ludzkim i kulturą nie ma charakteru jednokierunkowego. Nie tylko kultura wpływa na ciało ludzkie, ale budowa i fizjologia ciała ludzkiego umożliwiła naszym przodkom stworzenie kultury. Charakterystyczne cechy ludzkiego ciała, takie jak rozwinięty mózg, aparat mowy, poruszanie się na dwóch kończynach czy budowa dłoni pozwoliły na rozwój procesów komunikowania, tworzenia abstrakcyjnych pojęć czy używania narzędzi.

tradycyjnym technikom gromadzenia danych, ponieważ są one oparte na narracji. Dlatego też wiele z prowadzonych w tym obszarze badań stanowi metodologiczne wyzwanie i wymaga elastyczności oraz kreatywności (Turner, Wainwright 2003: 270; Konecki 2005: 55; Byczkowska 2009).

Książka zawiera jedenaście rozdziałów, z których każdy obejmuje dokładny opis omawianej tematyki, zarówno w kontekście klasycznych koncepcji czy pojęć, jak i prowadzonych badań i ich wyników. Pod koniec każdego z rozdziałów czytelnicy i czytelniczki znajdą także listę najważniejszych pojęć, kilka pytań sprawdzających przyswojenie omawianej w nim tematyki, krótkie streszczenie w języku angielskim oraz bibliografię, umożliwiającą lekturę kolejnych pozycji literaturowych. Każdy z rozdziałów książki to osobny esej omawiający zagadnienia socjologii ciała w konkretnym obszarze tematycznym. Jednocześnie treść poszczególnych tekstów jest ze sobą powiązana, opiera się na uzgodnionym pomiędzy autorkami i autorem podziale tematycznym. Rozdziały można zatem czytać odrębnie, jeśli czytelnik lub czytelniczka są zainteresowani jednym czy dwoma rodzajami tematyki, np. płcią społeczną i pięknem, chorobą i medycyną.

W rozdziale **Ciało i praca** podejmuję tematykę relacji pomiędzy ciałami jednostek a społeczną sytuacją pracy. Stanowiska, warunki zatrudnienia, miejsca pracy i tożsamości zawodowe zyskują na znaczeniu we współczesnych społeczeństwach, w szczególności w związku z przemianami ostatnich dziesięcioleci, w tym np. pandemii i rozwoju technologii. Dlatego też warto zwrócić uwagę na fakt, że pracownicy są ucieleśnionymi aktorami społecznymi. Od działań w miejscu pracy zależy ich zdrowie i bezpieczeństwo, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i makrospołecznym czy nawet globalnym.

W pierwszej części rozdziału prezentuję zagadnienia w odniesieniu do ciała ludzkiego w społecznej sytuacji pracy. Omawiam relację pomiędzy ciałem i pracą w socjologii, w tym w badaniach okresu przemysłowego, prowadzonych m.in. przez Karola Marksa czy Maxa Webera, oraz dorobkiem studiów nad relacjami w miejscu pracy (*workplace relations*). Przedstawiam także sposób, w jaki tematyka ciała w kontekście pracy była podejmowana przez klasyków socjologii: Michela Foucault, Pierre'a Bourdieu, Maurice'a Merleau-Ponty'ego, Ervinga Goffmana i Anselma Straussa, a także antropologa Marcela Maussa i badacza pracy fachowców – Richarda Sennetta.

W kolejnych częściach rozdziału zajmuję się bardziej szczegółowymi zagadnieniami oraz przedstawiam najważniejsze pojęcia dotyczące relacji ciała i pracy w koncepcjach i badaniach socjologicznych. Pierwszym zagadnieniem jest tzw. ciało przemysłowe (*industrial body*), czyli zjawisko dostosowania ciała do technologii pracy w fabryce w skali globalnej. Obejmuje ono rozwiązania przemysłowe m.in. Henry'ego Forda, Fredericka Taylora, a także rozwiniętą w jego konsekwencji koncepcję makdonaldyzacji opisaną przez George'a Ritzera. Ponadto przedstawiam problematykę płci i pracy w kontekście socjologii ciała, także w perspektywie historycznej, ze szczególnym uwzględnieniem zawodów „męskich” i „kobięcych”. Omawiam także zagadnienia związane z pracą seksualną (*sex work*), pracą reprodukcyjną

(*reproductive work*), pracą emocjonalną (*emotional work*) oraz konstruktywistycznym charakterem uregulowań prawnych BHP. Podejmuję również tematykę pracy w zawodach zajmujących się ciałami innych osób (*body work*), m.in. fryzjerów, trenerów fitness, dentystów, asystentów opieki, lekarzy, pielęgniarek, sprzątaczek czy terapeutów.

Rozdział trzeci, zatytułowany **Ciało i sport**, którego autorką jest Honorata Jakubowska, przedstawia różne perspektywy patrzenia na ciało i cielesność, które obecne są w socjologicznych analizach sportu. W pierwszej części rozdziału autorka prezentuje dokonania klasyków socjologii, których koncepcje wykorzystywane są w ramach socjologii sportu. Uwaga została skupiona na trzech autorach: Michelu Foucault, Pierre Bourdieu oraz Norbercie Eliasie. W przypadku M. Foucault autorka omawia pojęcia dyscyplinowania, kontrolowania i ujarzmiania ciała, ciała posłusznego oraz dyskursu. W odniesieniu do P. Bourdieu koncentruje uwagę na pojęciu habitusu i, w mniejszym stopniu, gustu, natomiast w odniesieniu do N. Elias – na emocjach i kontrolowaniu ciała. W części tej pojawia się również perspektywa fenomenologiczna autorstwa Maurice Merleau-Ponty'ego i pojęcie technik ciała, którego autorem jest Marcel Mauss. W dalszej części rozdziału autorka prezentuje ważne pojęcia dotyczące ciała/cielesności obecne w socjologii sportu, takie jak cyborgizacja, (*body*) *empowerment*, hiperandrogenizm, naturalność, superkaleka, ucieleśnienie i wiedza ucieleśniona. Następnie przedstawia cztery obszary badań sportowego (upłciowionego) ciała: 1) badania dotyczące płciowych różnic w wykonywaniu ruchów przez dziewczynki i chłopców, 2) badania o nabywaniu bokerskiego habitusu, 3) badania skupiające się na doświadczaniu ciała w sporcie przyjmujące perspektywę fenomenologiczną oraz 4) badania wizerunków sportowego ciała w mediach. Rozdział kończy się podsumowaniem przedstawiającym znaczenie sportu jako obszaru badań dla rozwoju socjologii ciała oraz pytaniami sprawdzającymi.

Kolejny rozdział, **Ciało i piękno** autorstwa Marioli Bienko, jest próbą refleksji na temat inwazyjnych upiększających praktyk cielesnych we współczesnej kulturze konsumpcyjnej. Problematyka podjęta przez autorkę w tym rozdziale odnosi się do kilku obszarów zagadnień. Pierwszy z nich dotyczy atrakcyjności fizycznej jako indywidualnego i społeczno-kulturowego projektu w przestrzeni prywatnej i publicznej. Kontrola cielesnego wizerunku jednostki łączy się z symboliczną reprezentacją jej tożsamości, która zaczyna być coraz częściej kwestią wyboru. Zarządzanie cielesnością wiąże się z tendencją do autokreacji i „stwarzania siebie”, a także z przewartościowaniem piękna jako wartości społecznej. Znormalizowany i zestandaryzowany model cielesności, podatny na wpływy medycznego i medialnego systemu eksperckiego, podlega ujarzmieniu przez mechanizmy dyscyplinowania, jakimi są operacje plastyczne. Te przejawy troski o ciało są związane ze sprawowaniem nad samym sobą nadzoru, samodyscypliną i ciężką pracą. Medialna kultura *makeover*, proponując całkowitą zmianę wyglądu, upodabniania się do celebrytów umieszcza podmiot w pozycji przedsiębiorcy własnego *self*, który musi „inwestować w ciało”, aby współzawodniczyć z innymi na szerszym rynku globalnym. Dotyczy to zwłaszcza

kobiet, których „podatne ciała” w reżimie fizycznej perfekcji są częściej przedmiotem dyscyplinowania niż ciała mężczyzn.

Drugi obszar zagadnień przedstawionych przez autorkę koncentruje się na zabiegach chirurgii estetycznej, które interpretowane są w kulturze masowej jako konieczność ze względu na przymus posiadania pięknego ciała i zjawisko „hańby” starości. Kultura operacji plastycznych („*nip and tuck*”) jest konsekwencją konsumpcyjnej logiki późnego kapitalizmu i neoliberalnej koncepcji życia społecznego. Chirurdzy tworzą „nowe” ciała, zastępując psychoterapeutów. Poruszane w rozdziale wątki dowodzą, że upiększające zabiegi z użyciem chirurgii implikują mnogość problemów natury psychospołecznej, prawno-politycznej, etyczno-moralnej czy społeczno-kulturowej. Wyeksponowany został m.in. problem standaryzacji, fragmentaryzacji i patologizacji ludzkiego ciała oraz obrazu uprzedmiotowionej kobiecości w kulturze patriarchalnej pod wpływem „męskiego spojrzenia”.

Autorka dokonała również przeglądu wybranych analiz empirycznych, szczególnie tych przyjmujących podejście interseksjonalne i transnarodowe. Estetyka definiowana jest poprzez wiek, miejsce zamieszkania oraz przynależność do określonej klasy, rasy, płci, odtwarzając strukturalne osie nierówności. Praktyki estetycznych modyfikacji ciała w perspektywie feministycznej obrazują kobiece i męskie technologie piękna w kulturze euroamerykańskiej. „Etniczna chirurgia estetyczna” w Brazylii, Chinach i na Bliskim Wschodzie, wymazując anatomiczne „markery”, jest próbą dopasowania się do zachodnich norm piękna.

Przedstawione przez autorkę w rozdziale koncepcje teoretyczne, jak i wyniki badań pokazują, w jakim stopniu realizacja projektu „ulepszono”, „pięknego” człowieka o określonych parametrach fizycznych jest wyrazem kontroli, opresji, w jakim zaś indywidualizmu i emancypacji jednostki. W jakim zakresie operacje plastyczne są efektem ujarznienia podmiotu w wyniku przymusowego dyscyplinowania „uległych ciał”, a w jakim raczej refleksyjnym sposobem zarządzania przez jednostkę własnym życiem.

W rozdziale autorka wyjaśnia również różnice między kosmologią, medycyną estetyczną, chirurgią estetyczną, plastyczną i rekonstrukcyjną, opisane są kategorie dysmorfofobii, pracy estetycznej, kosmetycznego spojrzenia, a także zjawisk *body shaming*, *body policy*, *body neutrality/body positivity* itd.

Zdaniem Sylwii Breczko, autorki rozdziału piątego, zatytułowanego *Ciało i media*, socjologia interesuje się medialnymi przekazami na temat ciała, wychodząc z założenia, że media stanowią jedną z podstawowych instytucji socjalizujących – to za ich pośrednictwem uczymy się norm społecznych dotyczących ciała. Jak twierdzi autorka, media umożliwiają nam wyjście poza ścisły krąg rodziny i wspólnoty lokalnej, zderzając nas z kulturą globalną i oczekiwaniami społecznymi, bardzo często uwarunkowanymi również płciowo. Ideały społeczne dotyczące pożądanej sylwetki mają niebagatelny wpływ zwłaszcza na pokolenie młodych kobiet.

W rozdziale autorka przedstawia kluczowe koncepcje socjologiczne, za pomocą których można analizować wpływ mediów na doświadczanie cielesności. Wprowadza pojęcia indywidualizacji ciała, kultury konsumpcyjnej, przemocy symbolicznej

i kapitału cielesnego oraz prezentuje koncepcje m.in. Jeana Baudrillarda, Anthony'ego Giddensa, Pierre'a Bourdieu i Ervinga Goffmana.

W części poświęconej najważniejszym badaniom Breczko skupia się na tematach reprezentatywności wizerunków medialnych oraz (samo)nadzoru ciała w mediach społecznościowych. Autorka analizuje symboliczne unicestwienie dokonujące się w mediach i przedstawia badania na temat, jak niedoreprezentowanie medialne pewnych grup społecznych (np. osób z niepełnosprawnością, osób nienormatywnych seksualnie) może prowadzić do zafałszowanego obrazu świata. Zwraca także uwagę na wszechobecną *fatfobię* i *fat-shaming*, które wpływają na obraz ciała i samoocenę grup najbardziej podatnych na medialny przekaz, czyli dzieci i nastolatków. Rozdział zamyka rekonstrukcja budowania samowiedzy cielesnej na przykładzie polskich mediów okresu transformacji.

Autorki rozdziału ***Ciało i płęć***, Krystyna Dzwonkowska-Godula, Emilia Garncares i Julita Czernecka, podejmują problematykę ciała i cielesności z perspektywy genderowej. W prezentowanym tekście przyjmują założenie, że ciało jest postrzegane i społecznie funkcjonuje jako ciało upłciowione, wypełnione kulturowymi treściami płci. Referując różne koncepcje wykorzystywane w ramach socjologii płci, pokazują, na czym polega i w czym przejawia się upłciowienie ciała, co to oznacza dla jednostki i jakie ma społeczne znaczenie.

W pierwszej części rozdziału autorki dokonują wprowadzenia do problematyki ciała i płci w ujęciu genderowym, następnie omawiają przemiany płci kulturowej. W dalszej kolejności podejmują problem znaczenia upłciowionego ciała dla płciowej tożsamości jednostki, pełnionych przez nią społecznych funkcji i płciowego podziału pracy oraz relacji i nierówności płci. Zwracają również uwagę na kwestię interseksjonalności w cielesności, a także ciała jako kapitału estetycznego jednostek. W poszczególnych podrozdziałach definiują najważniejsze pojęcia dotyczące ciała i cielesności z perspektywy socjologii płci. Rozdział wieńczy pytania sprawdzające oraz wykazu publikacji, których lektura pozwoli osobom czytającym pogłębić wiedzę na omawiany w rozdziale temat.

W rozdziale siódmym, zatytułowanym ***Ciało i seksualność***, Magdalena Wojciechowska podejmuje problematykę ludzkiej seksualności w kontekście ciała i ucieleśnienia, odnosząc się do klasycznej literatury przedmiotu, a także bardziej współczesnych badań terenowych w tym obszarze. Celem autorki jest ukazanie różnych podejść analitycznych w procesie problematyzowania i poddawania namysłowi tego, jak ludzie nadają seksualności sens, doświadczają jej i działają w sferze seksualności. Ukazuje również, jak do tych zjawisk podchodzą nauki społeczne, w szczególności – socjologia ciała. W pierwszej części rozdziału przedstawia „klasyczne” prace socjologiczne, w których podjęto problematykę seksualności, by nakreślić ogólne ramy teoretyczne konceptualizujące ludzką seksualność jako przedmiot namysłu i badań. W tym celu omawia pokrótce prace Johna Gagnona i Williama Simona, Michela Foucault, Pierre'a Bourdieu, Ariel Levy, Jeana Baudrillarda i Anthony'ego Giddensa. Proponuje również przegląd podejść do ludzkiej seksualności z perspektywy teorii *queer* i interakcjonizmu symbolicznego. W kolejnej części rozdziału przedstawia

koncepcje i zjawiska w postaci terminów, które często pojawiają się w literaturze przedmiotu z obszaru studiów nad seksualnością. Następnie przechodzi do omówienia wybranych prac, w których podjęto problematykę ludzkiej seksualności z perspektywy doświadczających ją jednostek. Zamiarem autorki jest ukazanie różnych możliwości konceptualizowania określonych obszarów substancywnych ludzkiej seksualności i tego, jak jest ona doświadczana i ucieleśniana. W tym celu koncentruje się na uwypukleniu określonych ram analitycznych, które wyznaczyły ścieżki interpretacyjne poddawanych namysłowi obszarów ludzkiej seksualności. W tym kontekście omawia: jak zinternalizowane normy i wartości społeczne kształtują ludzkie działania; jak nadawanie znaczenia (seksualności) odbywa się w relacji do określonych kontekstów (np. sytuacyjnych czy interakcyjnych); jak „dewiacja” jest społecznie wytwarzana; jak upłciowiona dominacja prowadzi do interakcji o charakterze konfliktowym i wpływa na brak punktu odniesienia, gdy przemoc (seksualna) dotyka strony – z założenia – dominującej; wreszcie – jak sposób społecznego komunikowania (się) kształtuje socjalizację seksualną. Rozdział kończy podsumowanie podjętych wątków i pytania sprawdzające.

Celem rozdziału ósmego zatytułowanego *Ciało i żywność oraz jedzenie*, jaki wyznaczyły sobie jego autorki – Agnieszka Maj i Anna Wójtewicz – jest ukazanie wybranych związków między społeczno-kulturowym konstruowaniem ciała a jedzeniem, rozumianym jako praktyka wynikająca z potrzeby biologicznej, jednocześnie uwikłana kulturowo. Spożywanie pokarmów i napojów jest regulowane społecznie. Społeczeństwo ma wpływ na formę jedzenia, rodzaj oraz ilość pożywienia czy rytuały związane ze spożywaniem posiłku. Regulacje przekładają się na walory ciała takie jak: rozmiar ciała, pożądany kształt sylwetki czy waga. Oczekiwania społeczne z tym związane zmieniają się w zależności od epoki i kultury.

W rozdziale tym autorki przybliżają klasyczne już prace autorów i autorek zajmujących się jedzeniem jako czynnością kulturową. Część z nich można zaliczyć zarówno do dorobku antropologii kulturowej, jak i socjologii. Mowa m.in. o koncepcji „trójkąta kulinarnego” Claude’a Levi-Straussa czy pracach Mary Douglas skupiających się na opisie kulturowego znaczenia posiłku oraz analizie wykluczeń żywieniowych w judaizmie, których podstawą było rozróżnienie pomiędzy tym, co „czyste” i „nieczyste”. Z opracowań bardziej współczesnych nawiązano m.in. do prac Sidneya Mintza (1985), który analizując historię cukru, opisał tworzenie się globalnego systemu handlu oraz początki systemu światowego, a także studia prowadzone w nurcie neomarksistowskim, wraz z późniejszą krytyką tego nurtu, prowadzącą do uwzględnienia w studiach nad żywnością (tzw. *food studies*) analiz alternatywnych sieci dystrybucji żywności i badań zachowań konsumenckich.

W tekście autorki wyjaśniają także przyczyny długiej nieobecności kwestii związanych z cielesnością i żywnością w socjologii. Wskazują też nowsze kierunki rozwoju refleksji nad tymi obszarami, z konieczności skupiając się jedynie na wybranych wątkach. Poruszają m.in. tematykę ciała, jedzenia i nierówności społecznych (również tych ze względu na płeć), odwołując się do prac takich autorów, jak Norbert Elias, Pierre Bourdieu czy Chris Shilling. Autorki opisały także problematykę

oddziaływania wzorów proponowanych przez media, zarówno jeśli chodzi o ideał ciała, jak i reżimy mające kształtować je zgodnie z tym ideałem, wśród których istotne miejsce zajmuje dieta i nawyki żywieniowe. Do takich przekazów, oddziałujących na świadomość odbiorców w kwestii żywienia czy modelu idealnej sylwetki, należą m.in. reklamy oraz programy o tematyce kulinarnej.

Ponadto treści rozdziału odsyłają czytelników i czytelniczki do opisu i analiz zagadnień, które nierzadko bezpośrednio dotyczą ludzi żyjących we współczesnym społeczeństwie. Są to przede wszystkim kwestie reżimów dietetycznych oraz konieczność funkcjonowania jednostek w tzw. kulturze diety, w której to, jak wyglądamy, co jemy, a nawet jakie ćwiczenia wykonujemy, jest traktowane jako przejaw cnót moralnych. Tak zwany odpowiedni wygląd symbolizuje ważne wartości, takie jak ciężka praca czy samodyscyplina, a nieodpowiedni nierzadko jest stygmatyzowany. Wśród zaproponowanych treści znalazły się również zagadnienia związane z grubym ciałem oraz znaczeniami przypisywanymi takiemu typowi cielesności. W tym kontekście autorki omówiły założenia ruchu Body Positive. Wśród najistotniejszych zagadnień poruszonych w rozdziale znalazły się też powiązania między ciałem, jedzeniem i polityką (w tym również polityką klimatyczną). Autorki wyszły z założenia, że ciało znajduje się w centrum dyskusji o zmieniających się realiach uprawy i produkcji żywności, zwracając jednocześnie uwagę na szeroko rozumiane konsekwencje współczesnego sposobu produkowania żywności dla klimatu i rolę konsumentów w tym procesie.

Na końcu rozdziału autorki wskazują obszary badań związanych z ciałem i jedzeniem we współczesnej socjologii oraz wymieniają najważniejsze pojęcia, które mogą okazać się pomocne w dalszym studiowaniu tematyki ciała i żywności.

W rozdziale *Ciało i medycyna* Magdalena Wieczorkowska ukazuje ciało jako łącznik między medycyną i socjologią. Przedstawia socjologiczne koncepcje ciała, które opierają się na konsekwencjach osiągnięć medycznych. Wskazuje także, że współczesny model zdrowia i choroby byłby niepełny bez wiedzy o społeczno-kulturowych uwarunkowaniach tych stanów.

Celem rozdziału jest ukazanie, w jaki sposób wiedza medyczna wpływa na postrzeganie ciała, jego znaczenia i przemiany. Koncepcje teoretyczne autorka omawia w porządku chronologicznym, począwszy od koncepcji humoralnej, poprzez średniowieczny model traktujący chorobę jako karę za grzechy i narzucający reżimy cielesne aż do medycyny nowożytnej i biomedycznego modelu zdrowia i choroby. Zwieńczeniem współczesnych procesów umieszczających ciało w okowach medycyny są procesy medykalizacji, które zawłaszczają kolejne obszary życia i ciała człowieka, czyniąc je przedmiotem interwencji i kontroli medycznej. Kolejne omówione przez autorkę koncepcje dotyczą medycyny naprawczej, prewencyjnej oraz spełniania pragnień i ich wpływu na społeczne konstruowanie ciała. Następnym wątkiem jest porównanie założeń medycyny nowoczesnej oraz alternatywnej w odniesieniu do postrzegania i traktowania ciała ludzkiego. W kolejnym podrozdziale autorka ukazuje medyczne obrazowanie jako sposób patrzenia na ciało za pomocą rozmaitych przyrządów medycznych, które odzierają z prywatności, intymności, a często także godności.

Ludzkie ciało jest śmiertelne, ale zanim nastąpi to, co nieuniknione, medycyna poddaje ciało procedurom podtrzymującym i ratującym życie, często związanym z bólem i cierpieniem. Związek ciała z medycyną nie kończy się jednak wraz ze śmiercią, gdyż człowiek może być dawcą organów po śmierci, a także wydać dyspozycje co do wykorzystania swojego ciała po śmierci np. na potrzeby nauki.

Medyczne osiągnięcia modyfikują także postrzeganie naszego ciała w niedalekiej przyszłości, stawiając pytania o granice interwencji, granice między naprawianiem ciała a jego ulepszaniem, a tym samym – o granice człowieczeństwa; o tym w kontekście cyborgizacji traktuje ostatnia z omawianych koncepcji teoretycznych.

W drugiej części rozdziału autorka prezentuje najważniejsze pojęcia wraz z ich syntetycznym omówieniem, zaś w trzeciej czytelnicy i czytelnicy znajdują krótką charakterystykę badań dotyczących medykalizacji, genetyzacji, donacji i transplantacji.

W rozdziale dziesiątym, zatytułowanym *Ciało i choroba oraz niepełna sprawność*, Katarzyna Kowal i Michał Skrzypek podejmują rozmaite wątki teoretyczne i empiryczne charakteryzujące relację pomiędzy ciałem i chorobą oraz sytuacją niepełnej sprawności jednostki. Patrząc z perspektywy socjologicznej na przewlekłe chorowanie i niepełną sprawność, zwracają uwagę na pracę tożsamościowo twórczą, będącą konsekwencją naruszenia cielesnego tworzywa osobowej tożsamości. Autorzy przybliżają znaczące prace kilku uczonych. Wskazują, że Maurice Merleau-Ponty inicjuje namysł nad tą problematyką, opisując fenomen odczuwania nieistniejącej kończyny (zespół urojonej kończyny). Nieistniejący narząd pozostaje „na horyzoncie życia”, opiera się przejściu do strumienia zdarzeń przeszłych. Drew Leder zwraca uwagę, że dysfunkcja ciała powoduje jego wchodzenie do strumienia świadomości; staje się ono fenomenem odczuwanym, wychodzi z „korporalnego” ła.

Włączenie biologicznego wymiaru cielesności do badań socjomedycznych postulują Stefan Timmermans i Steven Haas, którzy proponują budowanie socjologii poszczególnych chorób przewlekłych, zdefiniowanych na podstawie kryteriów klinicznych. Całościowy obraz tożsamościowych skutków przewlekłego chorowania i niepełnej sprawności otrzymujemy w dorobku Kathy Charmaz, w którym opisano, w jaki sposób zmiany ciała modelują cele tożsamościowe jednostki. Przywołana przez autorów rozdziału refleksja Anselma Straussa i współpracowników wnosi z kolei dowartościowanie interakcyjnego wymiaru cielesności: ciało jest niezbywalnym warunkiem działań i interakcji; reprezentuje człowieka, stanowi warunek jego sprawczości w świecie. Działania ludzkie są tworzywem tożsamości, a kiedy w sytuacji choroby i chorowania stają się niemożliwe, dochodzi do utraty „ja” i konieczna staje się rekonstrukcja osobowej tożsamości (czyli biograficzne dostosowanie).

Omawiane w rozdziale koncepcje wyłaniają się z badań jakościowych, prowadzonych w grupach osób chorujących przewlekłe. Kathy Charmaz dowodzi, że osoby te relacjonują swoje cierpienie „językiem straty” dotyczącej tych aspektów „ja”, które uległy zmianie wskutek zmian ciała. Karen Yoshida daje deskrypcję pracy nad osobową tożsamością, wykonywanej przez osoby po urazie rdzenia kręgowego. Przybiera ona formę wahadłowych oscylacji: osoby te przemieszczają się pomiędzy

alternatywnymi wersjami osobowej tożsamości – w kierunku tej jej wersji, która integruje niepełnosprawność, i w kierunku tej, która bazuje na sytuacji sprzed urazu. Przejawem optymalnego przystosowania jest „ja» pośrednie” (*the middle self*), którego wyznacznikiem jest uświadomienie sobie faktu bycia osobą „na wózku inwalidzkim” i zgoda na sytuację, że tworzywem tożsamości stały się niepełnosprawne oraz „pełnosprawne” aspekty „ja”. Także sytuacja chirurgicznego okaleczenia ciała implikuje pracę nad osobową tożsamością. Michael Kelly w badaniach osób po panproktokolektomii udokumentował cielesne zakotwiczenie społecznych interakcji. Omówione w rozdziale socjologiczne analizy tożsamościowych dylematów, inicjowanych przez zmiany ciała, dopełniają spojrzenie na chorowanie i niepełną sprawność z perspektywy biomedycznej o wiedzę na temat procesów zachodzących w psychospołecznej sferze jednostek.

W rozdziale jedenastym, zatytułowanym **Ciało i czas**, Monika Dorota Adamczyk zestawia ze sobą te tak często używane przez nas pojęcia. Rozumiemy je intuicyjnie, jak „zmarszczkę lub kartkę z kalendarza” i jesteśmy przekonani, że nic nowego powiedzieć na ich temat nie można. Rozdział **Ciało i czas** ukazuje inną, nową perspektywę, osadzając oba zjawiska na płaszczyznach oczywistych i mniej oczywistych. Rozważania przedstawione w rozdziale prowadzą czytelników i czytelniczki przez obszary tematyczne wyjaśniające wzajemne powiązania ciała i czasu, w kontekście procesów i zjawisk społecznych takich jak np. rozwój kultury konsumpcyjnej i towarzyszący jej „kult młodego ciała”, starzenia się globalnej populacji, rozwoju nauki i technologii. Autorka poświęca szczególnie części rozdziału charakterystyce najistotniejszych teorii opisujących obie kategorie pojęciowe, jak również najważniejsze zagadnienia związane z ich rozumieniem. Pojęcia czasu ilościowego, czasu jakościowego, sekwencyjności zdarzeń czy czasu społecznego ilustruje przykładami wiążącymi je z pojęciem ciała. Zabieg taki przybliży czytelnikom i czytelniczkom nie tylko znaczenie poszczególnych pojęć, ale również wskazuje na trwałe wzajemne powiązanie obu kategorii pojęciowych na poziomie indywidualnym i społecznym.

Rozdział **Ciało i religia** autorstwa Malwiny Krajewskiej poświęcony jest relacjom i zależnościom zachodzącym pomiędzy ciałem ludzkim a różnymi formami życia religijnego. Omawia je ona, uwzględniając aspekty normatywne, teoretyczne jak i praktyczne. Podejmowane przez autorkę zagadnienia początkowo odwołują się do perspektywy historycznej, w której punkt wyjścia stanowią sprzeczne ze sobą średniowieczne i renesansowe sposoby postrzegania cielesności w chrześcijańskiej Europie. Niektóre z nich postrzegają ciało ludzkie jako źródło grzechu i etycznego zepsucia, inne zaś interpretują je jako narzędzie umożliwiające doświadczenie wiecznej szczęśliwości. Kolejne przywołane przez autorkę narracje dotyczą recepcji ludzkiego ciała w światowych religiach. Przywołuje islam, w którym powszechne jest podejście propagujące troskę i dbałość o ciało; hinduizm, w którym ciało jest domem dla duszy będącym jedynie tymczasową manifestacją uwikłaną w cykl odrodzenia; oraz buddyzm, dla którego ciało jest narzędziem do wyzwolenia z kręgu cierpienia i osiągnięcia stanu nieuwarunkowanego szczęścia – oświecenia.

Rozdział poświęcony jest również metodom i technikom posługiwania się ciałem praktykowanym w różnych światowych religiach. Omawiane są reżimy cielesne, które mają określić ludzkie popędy, ułatwić utrzymanie porządku społecznego oraz wesprzeć produktywność. Klasyczny tekst autorstwa Maxa Webera stanowi podstawę rozważań na temat praktyk, norm i wartości napotkanych w protestantyzmie. Ponadto autorka przywołuje w tekście również inne religie, w których techniki dyscyplinowania ciała są istotnym elementem codziennej praktyki. Przybliży filozoficzne podstawy praktyki jogi oraz funkcje i rezultaty buddyjskiej medytacji postnej. Omawia także założenia oraz zasady przygotowywania i spożywania posiłków w judaizmie.

Oprócz omówienia sposobów interpretacji ludzkiej cielesności oraz metod posługiwania się nią autorka wiele uwagi poświęca roli ciała w obrzędach i rytuałach. Poruszono istotny, wieloaspektowy wymiar symboliczny odwołujący się do ciał osób świeckich i świętych oraz osób zmarłych i relikwii. Oprócz rozlicznych przykładów interpretacji, kształtowania oraz angażowania w praktyki religijne czytelnicy i czytelniczki odnajdą w tym rozdziale również wiele przykładów teoretycznych narracji autorstwa klasycznych i współczesnych socjologów i antropologów. Pośród nich wymienić można Arnolda van Gennepa, Emila Durkheima, Maxa Webera, Mary Douglas, Randalla Collinsa, Philipa Mellora, Chrisa Shillinga czy Bryana Turnera.

Klasyczne i współczesne teorie wykorzystywane w socjologii ciała

Poniżej przedstawiam pokrótce dorobek badaczy i uczonych, których prace miały największy wpływ na kształtowanie się socjologicznej refleksji nad ludzką cielesnością, a także na powstanie subdyscypliny socjologii ciała². Taki teoretyczny wstęp może mieć znaczenie dla osób, które nie miały, jak dotąd, styczności z opisanym poniżej dorobkiem uczonych. Może być on także przydatny w kontekście rozpoznania w znanych pracach wątków związanych z socjologią ciała. Omówienie takie pozwala na uzyskanie perspektywy, w jakiej ciało ludzkie postrzegają jego badacze i badaczki. Daje ono także możliwość wstępnego zapoznania się z najważniejszymi pojęciami czy koncepcjami, które są wykorzystywane przez autorki i autora poszczególnych rozdziałów.

Na łamach tej książki nazwisko Kartezjusza pojawia się wielokrotnie. Jego postać jest rodzajem antybohatera ostatnich kilku wieków, przynajmniej jeśli chodzi o refleksję nad ciałem ludzkim w szeroko rozumianej humanistyce. Nazwany od jego nazwiska dualizm kartezjański polega na podzieleniu ludzkiego istnienia na dwie sfery – ciało fizyczne, będące rodzajem mechanizmu wprawianego w ruch przez duszę. W tej

2 Pozostawiam także na marginesie rozważania, czy i w jakim stopniu poszczególni uczeni mogą czy też nie powinni być uznani za socjologów ciała. Nasze zainteresowanie skupiamy wokół ich dorobku badawczego i prac teoretycznych.

koncepcji jedynie ludzka dusza jest w stanie wątpić, pojmować, odczuwać. Może ona też istnieć bez ciała.

Tak ściśle rozróżnienie na ciało i duszę ma daleko idące skutki dla naukowego traktowania cielesności. Dusza, zgodnie zresztą z twierdzeniami Klaudiusza Galena, starożytnego medyka zajmującego się mózgiem, do którego prac odwoływał się Kartezjusz, zlokalizowana jest w sercu i mózgu (Thornwald 1994: 18). Pogląd ten silnie zakorzenił się w zachodniej kulturze i przez wiele wieków kształtował nasze myślenie o cielesności (Jakubowska 2009: 103–104), w tym o zdrowiu, relacji jednostka – społeczeństwo, różnicach pomiędzy ludźmi i zwierzętami czy zagadnieniach płci. Rozwój tej perspektywy myślenia o ludzkiej cielesności był także wspierany przez myślicieli chrześcijańskich, pomimo iż w ramach kościoła katolickiego istniały alternatywne koncepcje. Jedną z nich przedstawia święta Hildegarda z Bingen, która w XII wieku stworzyła system medyczno-filozoficzno-duchowy, gdzie jednym z głównych założeń była jedność duszy i ciała człowieka.

Wpływ myśli Kartezjusza był tak znaczny, że w tradycji zachodniej spowodował rozróżnienie nauk zajmujących się ciałem i wytworami ludzkiego rozumu. Do tych pierwszych zaliczymy m.in. biologię, medycynę, farmakologię, a do drugich np. psychologię, socjologię czy filozofię. Przez wieki obszary zainteresowań tych nauk były w dużej mierze rozdzielne, a ciało „przynależało” do nauk biologicznych i medycznych. Uczeni zajmujący się socjologią czy filozofią raczej nie zajmowali się refleksją nad ciałem ludzkim. Ten stosunek do ciała w naukach społecznych dominował aż do tzw. przewrotu somatycznego (*somatic turn*) w latach 80. XX wieku.

Wśród socjologów zainteresowanych ciałem ludzkim jako polem oddziaływania społeczeństwa z pewnością do jednych z najważniejszych uczonych należy zaliczyć Pierre’a Bourdieu oraz Michela Foucault³. Pierwszy z wymienionych przysłużył się rozwojowi badań nad cielesnością w kontekście społecznym, przede wszystkim tworząc koncept habitusu (często przywoływany na kartach tej książki). Jest to perspektywa poznawcza nabywana w procesie socjalizacji. Zjawisko habitusu obejmuje także aspekty cielesne. Poprzez internalizację odmiennych habitusów jednostki różnie doświadczają swojego ciała: kobiety, mężczyźni, osoby homoseksualne, pełnosprawne i z niepełnosprawnością (Bourdieu, Passeron 1990: 16, 27, 32). Elementem habitusu jest kapitał fizyczny, który przejawia się przez określone w danej grupie sposoby chodzenia, jedzenia, przyjętą postawę ciała czy rodzaje uprawianych sportów (za: Wainwright, Williams, Turner 2006: 536–537). Kapitał ten, jak każdy inny rodzaj kapitału (finansowy, kulturowy i inne), jednostka może wykorzystać do kreowania swojego miejsca w strukturze społecznej. Bourdieu łączy zatem dwa zjawiska – ciało fizyczne oraz strukturę społeczną. Owa struktura miała wpisywać się w ciało jednostek i być rodzajem etykiety, wyposażenia, dyspozycji jednostki przypisującej ją do konkretnej klasy społecznej.

Bourdieu (2004) prezentuje także sposoby społecznego konstruowania cielesności na przykładzie ról płciowych. Męskość społecznie definiowana jest jako dominująca,

3 Z konieczności pomijam omówienie dorobku wcześniejszych badaczy, jest to temat na osobne, obszernie studia.

aktywna, przynależna do sfery publicznej. Przekłada się to na „publicznie” obserwowalne części ciała: twarz, czoło, oczy, usta, broda. Odpowiedniego używania ciała chłopcy uczą się od najmłodszych lat i jest ono ważnym składnikiem ich tożsamości. Sfera prywatna ciała jest zasłonięta, wstydliva i stereotypowo zarezerwowana dla kobiet (Bourdieu 2004: 27). Wniknięcie struktury społecznej w ciała jednostek polega, w tym wypadku, przede wszystkim na odmiennym postrzeganiu i tych samych fragmentów ciała u przedstawicieli obu płci.

Drugi ze wspomnianych uczonych, Michel Foucault, jest wśród społecznych badaczy ciała najbardziej znany z opisu procesu dyscyplinowania ciał w kontekście historycznym. W *Nadzorować i karać* (1998) odnosi się do dyscyplinowania ciał żołnierzy, pacjentów, uczniów szkół. W koncepcji Foucault władza jest sprawowana poprzez kontrolę i dyscyplinę, a odnosi się do wszystkich sfer życia. Jej sukces polega na tym, że poprzez ciągłe ćwiczenia i stałe ingerowanie w każdą sferę życia jest internalizowana i poniekąd wnika w ciała jednostek. Każdy element ciała jednostki: żołnierza, ucznia czy pacjenta musi odpowiadać wzorcowi narzuconemu w regulaminie przez zhierarchizowaną, dyscyplinującą władzę. Ciało jest zatem emblematem wartości wyznawanych przez daną władzę. Przekształcanie, wyszkolenie, zdyscyplinowanie ciała zgodnie z wymaganiami i potrzebami władzy wydaje się jednym z kluczowych elementów koncepcji Foucault.

Foucault podjął się także filozoficzno-historycznej analizy ludzkiej seksualności. W *Historii seksualności* (1995) omawia problem nieobecności seksualności w dyskursach świata zachodniego. Wyróżnia dwie procedury produkcji prawdy o seksualności człowieka: sztuki – *ars erotica* – charakterystycznej dla świata Wschodu, oraz nauki – *scientia sexualis* – uprawianej w świecie Zachodu. O tej sferze ludzkiego istnienia mówi się językiem medycyny i moralności zakorzenionej w religii chrześcijańskiej. Ze zjawiskami tymi powiązane są jeszcze dwa ważne pojęcia: biowładzy i biopolityki. Polegają one, mówiąc w skrócie, na sprawowaniu kontroli nad ciałami jednostek i grup społecznych. Biowładza to władza nad biologią, nad ciałami ludzkimi, a biopolityka to uprawianie biowładzy w praktyce. Prace Michela Foucault są wielokrotnie przywoływane na stronach tej książki, ponieważ opisywane przez niego procesy znajdują zastosowanie w analizie wielu społecznych zjawisk związanych z cielesnością.

Badaczem, z którego dorobku także korzystają socjologowie ciała, jest Norbert Elias. Jego prace mają charakter filozoficzny i socjologiczny. Dotyczą one procesu cywilizowania społeczeństw, a przez to jednostek, ich ciał, edukacji związanej z rozwijającymi się sposobami opanowywania ciała. Elias (1980) rozumie proces cywilizowania jako związany z rosnącą liczbą wzajemnych relacji, interakcji pomiędzy ludźmi, z czego wynika potrzeba przewidywania skutków swoich działań. Idzie za tym samokontrola nad emocjami, a także zaspokajaniem potrzeb, w tym fizjologicznych, przez jednostki. Wraz z postępującym procesem cywilizowania kolejne aspekty ludzkiej emocjonalności i cielesności są wycofywane z przestrzeni publicznej do prywatnej, ukrywane przed wzrokiem (słuchem, powonieniem) innych. Elias przedstawia omawiane zagadnienia w perspektywie historycznej, omawiając proces cywilizowania ciała, czyli *de facto* rosnącej nad nim kontroli

sprawowanej przez społeczeństwo, reprezentowane także przez jednostkę dane ciało posiadającą. Samokontrola nad ciałem przejawia się tutaj poprzez występowanie uczucia wstydu i zakłopotania, a także podejmowanie działań wobec kolejnych części, cech czy funkcji cielesnych (takich jak pocenie, pobudzenie seksualne, defekacja, owłosienie ciała i inne).

Wśród socjologów zajmujących się zagadnieniami ciała często wymieniany jest także Erving Goffman. Ludzki organizm, głównie twarz i gesty, jest dla niego instrumentem kluczowym dla działań jednostki, występu czy negocjacji znaczeń i konstruowania porządku interakcji (Goffman 2006: 170–171). Jednostka zawsze wystawia go na pierwszą linię w kontaktach z innymi (Turner 2007: 504). Prace Goffmana skupiają się wokół interakcji, a wątki cielesne można znaleźć np. w koncepcji piętna. Jednym z jego rodzajów są cechy fizyczne, m.in. cechy rasowe, pełno- lub niepełnosprawność, doświadczana choroba czy wykonywany zawód (np. sprzątacza, osoby myjącej zwłoki). Innym tematem podjętym przez Goffmana jest powszechnie w socjologii znana koncepcja roli. Ważnym jej składnikiem jest sposób bycia, czyli także sposób noszenia własnego ciała, dostosowany do wymagań roli – mimika twarzy, gestykulacja czy postawa ciała. Duże znaczenie dla koncepcji wizerunku społecznego, w tym także reputacji, ma ochrona twarzy – rozumianej zarówno metaforycznie, jak i wprost. Goffman był także jednym z pierwszych badaczy głównego nurtu, którzy pochylił się nad sposobem prezentowania w mediach osób różnych płci. W *Gender Advertisement* przedstawił, jak poprzez kontekst, w którym są prezentowane w reklamach sylwetki kobiet i mężczyzn, reprodukowane są stereotypy. Jednak, jak już zostało wspomniane, Goffman przyczynił się do rozwoju socjologii ciała przede wszystkim poprzez zwrócenie uwagi na rolę cielesności oraz zarządzania nią w interakcjach, które reprodukcją porządek społeczny.

Kolejnym badaczem, którego prace stanowią inspirację dla wielu socjologów ciała, jest Anthony Giddens (2010, 2012). Badacz ten skupia swoje zainteresowania wokół później nowoczesności, czyli okresu od przełomu XX i XXI wieku. Charakteryzuje ją wielość skomplikowanych systemów technicznych i społecznych, chaotyczność, indywidualizacja i postępująca globalizacja. Elementem tej rzeczywistości społecznej jest ciało, które przede wszystkim staje się przedmiotem refleksji jednostek, a co za tym idzie, przekształcone jest w projekt. Jednostki stosują różnego rodzaju reżimy cielesne mające umożliwić im stworzenie ciała odpowiadającego ich tożsamości, której nie mogą dostarczyć zmieniające się role i statusy społeczne.

Także w nurcie krytyki wobec rzeczywistości społecznej nazwanej późną nowoczesnością tworzył Zygmunt Bauman (1995, 1998). Ciało jest dla niego projektem, którego celem jest utrzymanie przez jednostkę kontroli nad własnym ja. Z uwagi na zmieniające się statusy i role społeczne, podobnie jak u Giddensa, niestałość takich instytucji jak rodzina, społeczność lokalna, wykonywany zawód, jednostki poszukują stałości właśnie we własnym ciele, w tym głównie w dbaniu o jego wygląd i przeciwdziałaniu starzeniu się.

Ludzka cielesność stanowi także przedmiot zainteresowania przedstawicieli innych dziedzin nauki, z których dorobku socjologowie ciała chętnie korzystają.

Jednym z autorów ważnych prac dotyczących relacji pomiędzy kulturą i ciałem jest przedstawiciel antropologii – Marcel Mauss. Jego zainteresowanie skupiało się na sposobach posługiwania się ciałem (*techniques de corps*) (1973). To, co istotne w koncepcji Maussa, to traktowanie ciała jako użytkowanego przez ludzi narzędzia. Jest to narzędzie o tyle wyjątkowe, że zapośrednicza używanie wszelkich innych narzędzi. Sposób, w jaki jednostki posługują się ciałem, jest zależny od płci, wieku, sprawności fizycznej i innych cech jednostki, ale i kultury grupy. Mauss, podobnie jak wspomniany Pierre Bourdieu, zwrócił uwagę na internalizowanie w procesie socjalizacji sposobów traktowania i używania ciała przez jednostki. Co za tym idzie, ciało „używane” przez jednostkę jest zawsze ciałem klasowym, ponieważ jego obsługi uczymy się w konkretnym społecznym kontekście – klasy, grupy, kultury narodowej. Mauss idzie jednak dalej i zauważa, że sposoby posługiwania się ciałem nabyte w relacjach społecznych mają czysto fizyczne konsekwencje w budowie ciała.

Ważny dla socjologów ciała, w szczególności pracujących w perspektywie fenomenologicznej, jest dorobek filozofa, Maurice Merleau-Ponty’ego (2001). Zwrócił on uwagę na doświadczanie własnej cielesności przez jednostkę jako fenomen społeczny, uniezależniony od stanu „faktycznego”, rzeczywistości zewnętrznej. Cielesność istnieje bowiem głównie w świadomości jednostki, jest środkiem tzw. bycia w świecie, poprzez który nawiązujemy interakcje z innymi jednostkami, grupami społecznymi i podejmujemy działania (Merleau-Ponty 2001: 99–100). Według Merleau-Ponty’ego istotne jest to, że ciało jest nam dane stale, jest zatem na marginesie naszych doświadczeń tak długo, jak długo nie utrudnia nam funkcjonowania, np. przez chorobę, niesprawność (Merleau-Ponty 2001: 100). Ciało jest miejscem tworzenia znaczeń, fenomenem społecznym także dlatego, że może zostać społecznie ukształtowane w celu doświadczania czy postrzegania siebie w dany sposób, m.in. zależny od sytuacji społecznej. Na przykład bikini i bielizna damska przykrywają te same fragmenty ciała, jednak są używane w dwóch odmiennych kontekstach społecznych. W jednym z nich, np. na basenie czy plaży ekspozycja ich nie wywołuje zawstydzenia, w innym, np. gdy jest się u lekarza w samej bieliźnie, może być krępujące (Merleau-Ponty 2001: 119–120, 183). Fenomenologiczny charakter ciała przejawia się także tym, że używane przez nas obiekty zostają wcielone do naszego ciała (np. wózek inwalidzki jest przez osoby z niepełnosprawnością ruchową traktowany jako część ich ciała) (Merleau-Ponty 2001: 110–111). Ciało nie jest jedynie obiektywnie istniejącym bytem fizycznym, ale fenomenem społecznym, którego doświadczamy na różne sposoby i które przekształcamy zgodnie w własną wolą czy wymogami społecznymi. Za jego pomocą komunikujemy się z innymi i jesteśmy w stanie zrozumieć ich doświadczenia – jako wcielonych podmiotów.

Warto wspomnieć także o dorobku Helmutha Plessnera (2004), niemieckiego antropologa filozoficznego i socjologa. Stworzył on rozróżnienie na ciało żyjące i doświadczające (*Leib*) i ciało materialne, fizyczne (*Körper*). Koncepcja odnosząca się do dwojakiej natury ciała ludzkiego: „bycie ciałem” (*Leibsein*), jak i „posiadanie ciała” (*Körperhaben*) pozwala na przewyciężenie Kartezjańskiego dualizmu. Z dorobku tego uczonego w swoich pracach korzystał m.in. Maurice Merleau-Ponty, obecny na kartach tej książki.

Mary Douglas (2007) to kolejne nazwisko, które warto jest poznać, zajmując się ciałem w relacjach społecznych. Badaczka była antropolożką czerpiącą z prac Norberta Eliasa, której prace są inspiracją dla badaczy ciała z perspektywy ładu i nieładu społecznego, kontroli i regulacji nad ciałem, brudu i czystości. Zgodnie z jej badawczymi ustaleniami poziom kontroli społecznej wpływa na poziom samokontroli nad ciałami jego członków. Wszystkie naturalne płyny ustrojowe (mocz, krew, pot) w społeczeństwach o wysokiej kontroli traktowane są jako obiekty przekraczające społeczne granice prywatności. Także naturalne procesy fizjologiczne traktowane są jako niepożądane i niebezpieczne dla innych (por. Elias 1880). Dlatego też ludzie mają tendencję do ukrywania naturalnych zapachów i zastępowania ich perfumami lub antyperspirantami (za: Jakubowska 2008: 198; 2009: 119–121).

Kolejna z badaczek problematyki cielesności – Naomi Wolf – zasłynęła publikacją *Mit piękności*, znaną także pod tytułem *Mit urody* (2014). Odrzuca popularną teorię, że piękno jest efektem ewolucji i dostosowania biologicznego. Według niej ciało jest piękne, gdy prezentuje ważne społecznie wartości (płodność, bogactwo, opalenizna). Ideał piękna zależy zatem od epoki historycznej: rolniczej, przemysłowej, informacyjnej. Niektóre praktyki stosowane wobec ciała, takie jak opalanie się, odchudzanie, operacje plastyczne, wybielanie zębów i skóry to sposób na dostosowanie ciała do istniejących norm społecznych. W kulturze patriarchalnej to głównie kobiety muszą dostosować się do praktyk, a są w tym wspomagane przez rozwinięty rynek towarów i usług, które w tym pomagają.

Ciałem z perspektywy filozoficznej zajmuje się także uczeń Pierre'a Bourdieu, Richard Shusterman (2010). Jest on autorem pojęcia somaestetyki, odnoszącego się do interdyscyplinarnego podejścia do ciała, nie tylko jako przedmiotu posiadającego określone społecznie pożądane walory estetyczne takie jak piękno czy wdzięk. Shusterman zwraca uwagę na podmiotowość ciała, jako przeżywającego bytu, dostrzegającego te cechy i doświadczającego somatycznie towarzyszącej im estetyki przyjemności. Postuluje on także wyjście poza teoretyczną filozofię i skupia się na zdyscyplinowanej pracy nad ciałem jako rodzaju samodoskonalenia somatycznego.

Ciałem ludzkim zainteresowani są także badacze i badaczki feministyczni⁴, *gender* i *queer*. W szczególności uczeni zajmujący się płcią rozróżniają płęć społeczną (*gender*) i biologiczną (*sex*). Zwracają też uwagę, że ten wymiar ludzkiej cielesności ma podstawowe znaczenie w konstruowaniu hierarchii i nierówności społecznych. Badaczom tych zjawisk zawdzięczamy m.in. zauważenie znaczenia wpływu norm kulturowych na kształtowanie zakorzenionej w ciele tożsamości kobiet i mężczyzn oraz odmiennych sposobów posługiwania się ciałem, niezależnych od biologicznego wyposażenia.

4 Jako jedną z pierwszych badaczek feministycznych można określić Simone de Beauvoir. W klasycznej książce *Druga płeć* podejmuje ona m.in. wątek różnicy somatycznej w kontekście podporządkowania kobiet i ludzi starych czy odmiennej interpretacji oddziaływania hormonów na kobiecie i męskie ciała.

Współczesne koncepcje socjologii ciała

W socjologii, jak i w innych naukach, żaden uczyony nie działa w próżni. Pojawienie się opisanych wyżej koncepcji powodowało, że ciało istniało, choć na marginesie, socjologicznej refleksji. Punktem granicznym w rozwoju zainteresowania ciałem ludzkim w socjologii był 1984 rok, kiedy Bryan S. Turner opublikował książkę zatytułowaną *The Body and Society. Explorations in Social Theory* (Jakubowska 2009). Jej wydanie jest uważane za początek subdyscypliny socjologii ciała. Główne założenia przedstawione przez Turnera odnośnie do powstania nowej subdyscypliny socjologicznej to:

- potrzeba głębokiej i systematycznej analizy społecznych aspektów cielesności, realizowana dzięki dostosowanym do jej badania metodom;
- zwrócenie uwagi na kwestie cielesności w teorii socjologicznej;
- zrozumienie grupowego i społecznego charakteru ucieleśnienia;
- konstruowanie ciała jako zjawiska społecznego, będącego pod wpływem historii i kultury;
- relacja ciała i władzy, czyli tzw. obywatelstwo ucieleśnione (*corporeal citizenship*) realizowane np. poprzez regulacje dotyczące aborcji, eutanazji, rodzicielstwa itp.

Bryan Turner wprowadził także do opisu aktualnych zjawisk społecznych pojęcie społeczeństwa somatycznego (*somatic society*). Termin ten jest pewnym uogólnieniem, odnoszącym się do wyeksponowania i wszechobecności wizerunków ciała w kulturze, społecznej presji przyjemności i pożądania. Autor wiąże ich pojawienie się z rozwojem kultury popularnej, konsumpcjonizmu, postindustrializmu i postmodernizmu.

Innym uczyonym, który wiele swoich prac poświęcił zagadnieniom ciała w relacji do społeczeństwa, jest Mike Featherstone (1991), współautor książki *The Body: Social Process and Cultural Theory*. Jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę, że ciało w powojennej kulturze konsumpcyjnej przestało być źródłem stałego znaczenia i stabilnej tożsamości. Zaczęto je traktować tak, jakby było plastycznym materiałem, elementem osobistego kapitału, którym można zarządzać i czerpać z niego kulturowe i społeczne korzyści. Ponadto w kulturze konsumpcyjnej ciało jest centrum przyjemności, a w wyniku działań rzeczywiste ciało zbliża się do wyidealizowanych obrazów młodości, zdrowia, przez co wzrasta jego „wartość wymienna”.

Chris Shilling jest jednym z bardziej znanych w Polsce socjologów ciała, choćby z uwagi na jego książkę *Socjologia ciała* wydaną w 2010 roku nakładem Wydawnictwa Naukowego PWN. Jego dorobek nie ogranicza się jedynie do tej pozycji. Swoje prace opiera na krytyce kartezjańskich „odcieleśnionych” koncepcji socjologicznych. Zwraca uwagę na cielesne uwarunkowania działania społecznego i konsekwencje struktur społecznych. Zajmuje się rozwijaniem takich koncepcji socjologicznych, które pozwalają lepiej zrozumieć znaczenie ucieleśnienia (*embodiment*) w świecie społecznym poprzez badanie szerokiego zakresu kwestii społecznych, kulturowych, technologicznych i religijnych. Jest też twórcą pedagogiki ciała (*body pedagogics*). Zwraca w niej uwagę na to, w jaki sposób kultury i instytucje kształtują ucieleśnione

podmioty. W związku z tym jego prace na temat „pedagogiki ciała” badają, w jaki sposób kultury trwają i zmieniają się w czasie, poprzez wpływ ich instytucji na ciało ludzkie.

Z kolei John O’Neill to kanadyjski socjolog, którego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół wiedzy ucieleśnionej, a także ucieleśnienia jako zjawiska kształtowanego przez więzi rodzinne i politykę społeczną. Pod wpływem prac Merleau-Ponty’ego stworzył pojęcia ciała społecznego, ciała produkującego i ciała politycznego (*social, productive, political body*) (Featherstone, Kemple 2020: XVII). O’Neill opisuje także wpływ kapitalizmu, w szczególności kapitalizmu korporacyjnego na uprzedmiotowienie ciał, ich umaszynowanie w procesie produkcji, a także przeliczanie ich wartości na pieniądze (O’Neill 1972, 1989, 2004).

W książce pod redakcją Dennisa Waskula i Philipa Vannini zatytułowanej *Body/Embodiment: Symbolic Interaction and the Sociology of the Body* (2006) autorzy poszczególnych rozdziałów podejmują kwestie socjologii ciała w odniesieniu do interakcjonizmu symbolicznego i prac takich badaczy jak John Dewey, William James, Charles Peirce, Charles Cooley i George Herbert Mead. Dzięki tej pracy poznamy sposób, w jaki ciało, jaźń i interakcje społeczne są ze sobą ściśle powiązane i stale rekonfigurowane.

Z publikacji anglojęzycznych warto wspomnieć także książki Kate Cregan: *The Sociology of the Body. Mapping the Abstraction of Embodiment* (2006) oraz *Key Concepts in Body and Society* (2012). Pierwsza z nich dostarcza czytelnikowi krytycznej analizy prac kluczowych teoretyków, które wywarły największy wpływ na postrzeganie ludzkiego ucieleśnienia w naukach społecznych. Na ich fundamencie autorka buduje własne ramy teoretyczne dla koncepcji ucieleśnienia. W drugiej z wymienionych książek zdefiniowano i wyjaśniono podstawowe zagadnienia związane z ludzkim ciałem, ukazując je jako zjawisko społeczne. Jest to rodzaj przewodnika po podstawowych pojęciach, ich wzajemnych powiązaniach, dający także materiał do dalszej eksploracji opisywanych problemów.

Polski dorobek w zakresie socjologii ciała jest także całkiem pokaźny, ponadto od dwóch dekad możemy obserwować jego rozwój. O rosnącym zainteresowaniu cielesnością w polskiej socjologii od połowy lat 90. XX wieku (Jakubowska 2009) świadczy powstanie wielu ciekawych publikacji, organizacja konferencji i seminariów o tej tematyce, a także projektów badawczych zgłaszanych na konkursy grantowe. Dowodem na rosnące zainteresowanie badaniami z zakresu socjologii ciała w Polsce jest także rozwijanie tej subdyscypliny w kilku ośrodkach akademickich, m.in. w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytecie Wrocławskim, Warszawskim, Łódzkim czy Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Autorki i autorzy publikacji z zakresu tej tematyki podejmują się analizy rozmaitych aspektów ucieleśnienia w kontekstach społecznych. Nie sposób wyliczyć tutaj wszystkich prac powstałych w ramach tej subdyscypliny. Robią to z powodzeniem m.in. autorki i autor poszczególnych rozdziałów tej książki. W tym miejscu chciałybym jednak zwrócić uwagę na wczesne polskie prace ujmujące ciało z perspektywy socjologicznej, a także wymienić te, które weszły do kanonu polskiej socjologii ciała.

O doborze tekstów decydowała także ich przydatność dla osób zaczynających się interesować socjologią ciała, przez co mój wybór ma charakter subiektywny i nie stanowi systematycznego przeglądu.

Do pierwszych polskich publikacji socjologicznych zajmujących się problematyką ciała można zaliczyć prace Zbyszka Melosika oraz Dariusza Czai. W książce zatytułowanej *Tożsamość, ciało i władza w kulturze instant* (1996) Zbyszko Melosik analizuje problematykę seksualności, cielesności, tożsamościami kobiet i mężczyzn w szybko zmieniających się latach 90. Z kolei *Metamorfozy ciała. Świadectwa i interpretacje* pod redakcją Dariusza Czai (1999) to publikacja opisująca w sposób szeroki doświadczenia ciała z końca XX wieku, a także stawiająca pytania o jego status w ówczesnej rzeczywistości społecznej.

Połowa pierwszej dekady XXI wieku także obfitowała w ciekawe publikacje z omawianego zakresu. *Spoleczne tworzenie ciała. Płeć kulturowa i płeć biologiczna* autorstwa Adama Buczkowskiego (2005) to jedna z pierwszych polskich książek dotyczących tematyki społecznego wpływu na ciała kobiet i mężczyzn w kontekście medykalizacji, indywidualizacji i w perspektywie historycznej. Natomiast *Praktyki cielesne* pod redakcją Jacka Kurczewskiego (2006) to z kolei publikacja omawiająca pozorne wyzwolenie prywatnego ciała, które podlega społecznemu ukształtowaniu i społecznej interpretacji. W 2007 i 2008 roku wydane zostały kolejno dwa tomy *Ucieleśnień* pod redakcją Joanny Bator i Anny Wieczorkiewicz. Pierwszy tom, zawierający podtytuł *Ciało w zwierciadle współczesnej humanistyki*, analizuje problematykę relacji pomiędzy myślą i cielesną kondycją człowieka. Z kolei drugi tom, *Płeć między ciałem i tekstem*, analizuje zagadnienia płci społecznej, jej społecznego konstruowania oraz relacji do tożsamości.

Wydany w 2008 roku zbiór *Antropologia ciała* pod redakcją Małgorzaty Szpakowskiej przedstawia w skróconej formie najważniejsze prace badaczy społecznych, antropologów, filozofów zajmujących się ciałem. W tym samym roku ukazuje się książka pod redakcją Marka S. Szczepańskiego, Beaty Pawlicy, Anny Śliz, Agnieszki Zarebskiej-Mazan (2008) zatytułowana *Ciało spieniężone? Szkice antropologiczne i socjologiczne*, w której autorzy analizują współczesny kult ciała, piękna, szczupłości jako jeden z głównych rysów współczesnej rzeczywistości społecznej.

W 2009 roku opublikowana została przełomowa *Socjologia ciała* autorstwa Honoraty Jakubowskiej. Jest to rodzaj podsumowania dotychczasowego dorobku socjologii ciała na świecie i w Polsce. Autorka omawia w sposób szczegółowy status ciała we współczesnej kulturze, a także dogłębnie analizuje prace klasyków i perspektywy filozoficzne, antropologiczne i socjologiczne w odniesieniu do zagadnień cielesności. Odwołuje się do rozmaitych refleksji socjologicznych na temat ciała: jako elementu tożsamości, gry interakcyjnej, kapitału, towaru, miejsca kontroli społecznej, odbiorcy wrażeń oraz źródła wiedzy i doświadczenia. Jest to z pewnością książka, dzięki której socjologia ciała na dobre zadomowiła się w polskiej socjologii. Osobom chcącym szerzej zapoznać się z zagadnieniami *gender*, sportu i ciała w socjologii polecam prace tej autorki, w tym książkę *Gra ciałem. Praktyki i dyskursy różnicowania płci w sporcie* (2014).

Kolejna interesująca publikacja to *W stronę socjologii ucieleśnionej* autorstwa Izabelli Bukraby-Rylskiej (2013), w której autorka zajmuje się dominującymi w socjologii trendami teoretycznymi, jakich konsekwencje poznawcze zaważyły na kształcie dyscypliny, i konfrontuje „czyste” poznanie z cielesno-materialnym doświadczeniem świata. W 2014 roku ukazała się publikacja *Etnografie biomedycyny* pod redakcją Magdaleny Radkowskiej-Walkowicz i Huberta Wiercińskiego. Jest to co prawda książka skupiająca się raczej na zagadnieniach medycznych, lecz podejmuje w interesujący sposób różne aspekty ludzkiego ciała w kontekście kultury: zdrowie reprodukcyjne, niepełnosprawność, choroba nowotworowa czy geny.

Do książek, które warto polecić czytelnikowi zainteresowanemu eksploracją tematyki socjologii ciała, można zaliczyć z pewnością publikacje badaczy z ośrodka wrocławskiego. Redagowane przez Ewę Banaszak i Pawła Czajkowskiego *Moralne obrazy. Społeczne i socjologiczne (de)konstrukcje seksualności* (2008) czy *Corpus delicti – rozkoszne ciało. Szkice nie tylko z socjologii ciała* (2010) oraz *Ciało cielesne* pod redakcją Katarzyny Konarskiej (2011) to zbiory tekstów eksplorujących cielesne doświadczenia, perspektywy i obrazy ciała w różnych kontekstach. Zespół Ewy Banaszak, Pawła Czajkowskiego i Roberta Florkowskiego w 2012 roku opublikował także pracę *Fenomeny kontroli ciała*, w której opisuje kontrolę ciała oglądaną z wielu stron i na wielu poziomach. Inną ciekawą pozycją jest *Trickster: społeczno-kulturowe konteksty doświadczania ciała* pod redakcją Ewy Banaszak, Pawła Czajkowskiego, Roberta Florkowskiego i Doroty Majki-Rostek (2016). Ciało i ucieleśnienie zostają w tej publikacji poddane analizie z perspektywy współczesnej psychoterapii, psychologii, choreografii, kognitywistyki, językoznawstwa, socjologii, antropologii itd. W opublikowanych w zbiorze tekstach przeanalizowano różne aspekty ciała, takie jak zapach, narzędzie wyrazu, niepełnosprawność, seksualizacja czy kontrola społeczna. Kolejną publikacją przygotowaną w tym ośrodku są *Ekspierencje nagości* autorstwa Ewy Banaszak (2017). Opisują one doświadczanie nagości jako zjawiska tworzonego społecznie: poprzez język narracji o niej, sposoby postępowania z nią czy oczekiwania, a nawet hierarchie i klasyfikacje nagości.

Warte uwagi są także prace badaczy z ośrodka łódzkiego. W książce *Czy ciało jest świątynią duszy. Współczesna praktyka jogi jako fenomen psychospołeczny* Krzysztof Konecki (2012) omawia m.in. status ciała w praktyce jogi jako elementu współczesnej zachodniej kultury. Inna publikacja pochodząca z tego ośrodka, *Społeczne światy – teoria – empiria – metody badań. Na przykładzie społecznego świata wspinaczki* autorstwa Anny Kacperczyk (2016) przedstawia m.in. sposoby percepcji i wykorzystania ciała przez wspinaczy. Warto zapoznać się także z dwiema pozycjami omawiającymi pracę seksualną kobiet: *Agencja towarzyska – (nie)zwykle miejsce pracy* Magdaleny Wojciechowskiej (2012) oraz *Praca kobiet świadczących usługi seksualne w agencjach towarzyskich* Izabeli Ślęzak (2016). Osoby zainteresowane problematyką ciała w kontekście płci, rodzicielstwa, związków intymnych mogą uznać za interesujące artykuły naukowe Julity Czerneckiej, Emilii Garncarek i Krystyny Dzwonkowskiej-Goduli.

Oprócz publikacji zbiorowych i monografii pojedynczych autorów warto sięgnąć po numery tematyczne czasopism, w których podjęto ten temat badaczy, takie jak *Ciało w przestrzeni społecznej: współczesne problemy i wyzwania socjologii medycyny* pod redakcją Teresy Zbyrad opublikowane w tomie 7 numerze 1 w piśmie „Studia Sociologica” w 2015 roku, numer tematyczny „Przeglądu Socjologii Jakościowej” (2012) tom 8, numer 2 pod redakcją Anny Kacperczyk i moją zatytułowany *Ciało w przestrzeni społecznej* oraz numer tematyczny „Qualitative Sociology Review” (2018) tom 14, numer 2 zatytułowany *Sociology of the Body – Research Practice in Poland*, który również miałam przyjemność redagować.

Książka ta jest zapisem stanu socjologii ciała, w tym socjologii ciała w Polsce, w początkach trzeciej dekady XXI wieku. Jej treść odzwierciedla zainteresowania i obszary, w których prowadzone są badania. Stanowi ona także rodzaj przewodnika po zagadnieniach cielesności w kontekście społecznym, wskazuje mniej lub bardziej wydeptane ścieżki badawcze i nowe obszary analizy. Ukazuje wszechobecność praktyk cielesnych w rozmaitych kontekstach społecznych, co jest dowodem na to, że ciało i społeczeństwo są nierozzerwalnie ze sobą połączone.

Bibliografia

- Banaszak Ewa (2017), *Eksperyjencje nagości*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Banaszak Ewa, Czajkowski Paweł (red.) (2008), *Moralne obrazy. Społeczne i socjologiczne (de)konstrukcje seksualności*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Banaszak Ewa, Czajkowski Paweł (red.) (2010), *Corpus delicti – rozkoszne ciało. Szkice nie tylko z socjologii ciała*, Warszawa: Difin.
- Banaszak Ewa, Czajkowski Paweł, Florkowski Robert (red.) (2012), *Fenomeny kontroli ciała*, Warszawa: Difin.
- Bator Joanna, Wieczorkiewicz Anna (red.) (2007), *Ucieleśnienia. Ciało w zwierciadle współczesnej humanistyki*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Bator Joanna, Wieczorkiewicz Anna (red.) (2008), *Ucieleśnienia II. Płeć między ciałem i tekstem*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Bauman Zygmunt (1995), *Ciało i przemoc w obliczu ponowoczesności*, Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Bauman Zygmunt (1998), *Śmierć i nieśmiertelność. O wielości strategii życia*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bourdieu Pierre (2004), *Męska dominacja*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Bourdieu Pierre, Passeron Jean-Claude (1990), *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, Warszawa: PWN.
- Byczkowski Adam (2005), *Społeczne tworzenie ciała. Płeć kulturowa i płeć biologiczna*, Kraków: Universitas.
- Bukraba-Rylska Izabella (2013), *W stronę socjologii ucieleśnionej*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Byczkowska Dominika (2009), *What Do We Study Studying Body? Researcher's Attempts to Embodiment Research*, „Qualitative Sociology Review”, t. 5(3).
- Byczkowska-Owczarek Dominika (red.) (2018), *Sociology of the Body – Research Practice in Poland*, „Qualitative Sociology Review”, t. 14(2).
- Cregan Kate (2006), *The Sociology of the Body: Mapping the Abstraction of Embodiment*, London–Thousand Oaks–New Delhi: Sage Publications.
- Cregan Kate (2012), *Key Concepts in Body and Society*, London–Thousand Oaks–New Delhi: Sage Publications.
- Czaja Dariusz (red.) (1999), *Metamorfozy ciała. Świadectwa i interpretacje*, Warszawa: Contago.
- Douglas Mary (2007), *Czystość i zmaza*, Warszawa: PIW.
- Elias Norbert (1980), *Przemiany obyczajów w cywilizacji Zachodu*, Warszawa: PIW.
- Featherstone Mark, Kemple Thomas (eds.) (2020), *Writing the Body Politic: A John O'Neill Reader*, London: Routledge.
- Featherstone Mike (1991), *The Body in Consumer Culture*, [w:] Mike Featherstone, Mike Hepworth, Bryan S. Turner (eds.), *The Body: Social Process and Cultural Theory*, London–Thousand Oaks–New Delhi: Sage Publications.
- Foucault Michel (1995), *Historia seksualności*, Warszawa: Czytelnik.
- Foucault Michel (1998), *Nadzorować i karać*, Warszawa: Aletheia.
- Giddens Anthony (2010), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giddens Anthony (2012), *Socjologia. Wydanie nowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Goffman Erving (2006), *Rytuał interakcyjny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jakubowska Honorata (2008), *Ciało biologiczne w interakcjach społecznych – pomiędzy napiętnowaniem a akceptacją*, „Kultura i Społeczeństwo”, lipiec–wrzesień, t. 52, nr 3, s. 195–212.
- Jakubowska Honorata (2009), *Socjologia ciała*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Jakubowska Honorata (2014), *Gra ciałem. Praktyki i dyskursy różnicowania płci w sporcie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kacperczyk Anna (2016), *Społeczne światy. Teoria – empiria – metody badań. Na przykładzie społecznego świata wspinaczki*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kacperczyk Anna, Byczkowska Dominika (red.) (2012), *Ciało w przestrzeni społecznej*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 8, nr 2.
- Konarska Katarzyna (red.) (2011), *Ciało cielesne*, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Konecki Krzysztof (2012), *Czy ciało jest świętynią duszy. Współczesna praktyka jogi jako fenomen psychospołeczny*, Warszawa: Difin.
- Konecki Krzysztof T. (2005), *Wizualne wyobrażenia. Główne strategie badawcze w socjologii wizualnej a metodologia teoria ugruntowanej*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 1, nr 1, www.qualitativesociologyreview.org (dostęp: 14.11.2022).
- Kurczewski Jacek (red.) (2006), *Praktyki cielesne*, Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Majka-Rostek Dorota, Banaszak Ewa, Florkowski Robert, Czajkowski Paweł (red.) (2016), *Trickster. Społeczno-kulturowe konteksty doświadczania ciała*, Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
- Mauss Marcel (1973), *Socjologia i antropologia*, Warszawa: PWN.
- Melosik Zbyszko (1996), *Tożsamość, ciało i władza. Teksty kulturowe jako (kon)teksty pedagogiczne*, Poznań–Toruń: Edytor.
- Merleau-Ponty Maurice (2001), *Fenomenologia percepcji*, Warszawa: Fundacja Aletheia.
- O'Neill John (1972), *Sociology as a Skin Trade: Essays Towards a Reflexive Sociology*, London–New York: Heinemann and Harper & Row.
- O'Neill John (1989), *The Communicative Body: Studies in Communicative Philosophy, Politics, and Sociology*, Evanston: Northwestern University Press.
- O'Neill John (2004), *Five Bodies: Re-figuring Relationships*, London: Sage Publications.

- Plessner Helmuth (2004), *Śmiech i płacz. Badania nad granicami ludzkiego zachowania*, Kęty: Wydawnictwo Antyk.
- Radkowska-Walkowicz Magdalena, Wierciński Hubert (red.) (2014), *Etnografie biomedycyny*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Shilling Chris (2010), *Socjologia ciała*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Shusterman Richard (2010), *Świadomość ciała. Dociekania z zakresu somatoestetyki*, Kraków: Universitas.
- Szczepański Marek S., Pawlica Beata, Śliz Anna, Zarębska-Mazan Agnieszka (red.) (2008), *Ciało spieniężone? Szkice antropologiczne i socjologiczne*, Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych.
- Szpakowska Małgorzata (red.) (2008), *Antropologia ciała*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego
- Ślęzak Izabela (2016), *Praca kobiet świadczących usługi seksualne w agencjach towarzyskich*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Thornwald Jürgen (1994), *Kruchy dom duszy: wielka odyseja chirurgii mózgu*, Warszawa: Wydawnictwo Literackie.
- Turner Bryan S. (2007), *The Constructed Body*, [w:] James A. Holstein, Jaber F. Gubrium (eds.), *Handbook of Constructionist Research*, New York–London: Guilford Press.
- Turner Bryan S., Wainwright Steven P. (2003), *Corps de ballet: The Case of Injured Ballet Dancer*, „Sociology of Health and Illness”, vol. 25(4), s. 269–288.
- Wainwright Steven P., Williams Clare, Turner Bryan S. (2006), *Varieties of Habitus and Embodiment of Ballet*, „Qualitative Research”, vol. 6(4), s. 535–558.
- Waskul Dennis, Vannini Philip (eds.) (2006), *Body/Embodiment: Symbolic Interaction and the Sociology of the Body*, London–New York: Routledge.
- Wojciechowska Magdalena (2012), *Agencja towarzyska. (Nie)zwykłe miejsce pracy*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Wolf Naomi (2014), *Mit urody*, Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Zbyrad Teresa (red.) (2015), *Ciało w przestrzeni społecznej: współczesne problemy i wyzwania socjologii medycyny*, „Studia Sociologica”, t. 7, nr 1.